

**ABU TOHIRXO'JANING "SAMARIYA" ASARIDA QO'LLANILGAN
GIDRONIMLAR: LINGVISTIK-ETIMOLOGIK TAHLIL**

Arziqulova Aziza G'ayrat qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Filologiya fakulteti 1-kurs magistranti.

azizaarziqulova16@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15555600>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Tohirxo'janing "Samariya" asarida keltirilgan gidronimlar lingvistik va etimologik jihatdan tahlil qilingan. Asarda keltirilgan sakkizta asosiy suv obyekti nomlari tarixiy va zamonaviy manbalarga tayanib o'rganilgan. Tadqiqot natijasida gidronimlarning kelib chiqishi, ma'no xususiyatlari va hozirgi kundagi ahamiyati aniqlangan.

Kalit so'zlar: Abu Tohirxo'ja, Samariya, gidronim, etimologiya, Samarqand, suv obyektlari.

**ГИДРОНИМЫ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ В ПРОИЗВЕДЕНИИ "САМАРИЯ" АБУ
ТАХИРХОДЖИ: ЛИНГВИСТИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Аннотация. В данной статье проведен лингвистический и этимологический анализ гидронимов, упомянутых в произведении "Самария" Абу Тахирходжи. Исследованы названия восьми основных водных объектов, упомянутых в произведении, на основе исторических и современных источников. В результате исследования выявлены происхождение гидронимов, их семантические особенности и современное значение.

Ключевые слова: Абу Тахирходжа, Самария, гидроним, этимология, Самарканд, водные объекты.

**HYDRONYMS USED IN ABU TAHIRKHOJA'S "SAMARIYA": A LINGUISTIC AND
ETYMOLOGICAL ANALYSIS**

Abstract. This article presents a linguistic and etymological analysis of hydronyms mentioned in Abu Tahirkhoja's "Samariya". The names of eight main water bodies mentioned in the work have been studied based on historical and modern sources. The research reveals the origin of hydronyms, their semantic features, and their current significance.

Keywords: Abu Tahirkhoja, Samariya, hydronym, etymology, Samarkand, water bodies.

KIRISH

Gidronimlar tilshunoslikning muhim tarmog'i bo'lib, geografik obyektlar tarkibidagi suv havzalari nomlarini o'rganuvchi soha hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida gidronimlar masalasi yaxshi o'rganilgan bo'lib, bu borada bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Abu Tohirxo'janing "Samariya" asari XIX asrning muhim tarixiy-geografik manbalaridan biri hisoblanib, unda keltirilgan gidronimlar o'sha davr va undan oldingi tarixiy davrlarning muhim geografik ma'lumotlarini o'zida aks ettiradi [1].

"Samariya" asarida keltirilgan sakkizta asosiy gidronim mavjud bo'lib, ular Amudaryo (Jayhun), Zarafshon (Ko'hak va Haromkom), Iskandar ko'li, Darg'om arig'i, Siyohob (Qorasuv) arig'i va Obi rahmat kabi suv havzalari nomlarini o'z ichiga oladi [2]. Bu gidronimlarning har biri o'ziga xos etimologik va lingvistik xususiyatlarga ega.

Asarda keltirilgan gidronimlarning aksariyati turkiy, fors-tojik va arab tillaridagi so'zlardan tashkil topgan bo'lib, bu hol mintaqada yashagan xalqlarning tarixiy-madaniy aloqalari, til va madaniyatlarning o'zaro ta'sirini ko'rsatadi [3].

Asardagi gidronimlarni o'rganish orqali nafaqat til tarixi, balki xalqimizning tarixiy geografiyasi, etnografiyasi, madaniyati haqida ham qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Shuningdek, bu gidronimlar orqali o'sha davrdagi sug'orish tizimi, suv xo'jaligi va dehqonchilik madaniyati haqida ham tasavvur hosil qilish mumkin.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi yo'nalishlarda olib borildi:

- Asardagi gidronimlarning to'liq ro'yxatini tuzish
- Har bir gidronimning etimologik tahlilini o'tkazish
- Tarixiy va zamonaviy manbalarda ularning qo'llanilishini o'rganish
- Gidronimlarning lingvistik xususiyatlarini aniqlash

Tadqiqot davomida O'zbekiston va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, lug'atlar va tarixiy manbalar o'rganib chiqildi [4]. Gidronimlarning etimologiyasini o'rganishda qadimgi turkiy, fors-tojik va arab tillaridagi ma'lumotlarga tayanildi [5].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Amudaryo haqidagi ma'lumotlar asarda ikki nom - Amudaryo va Jayhun shakllari orqali keltirilgan. "Amu" so'zi qadimgi turkiy tilda "katta" ma'nosini anglatib, "daryo" so'zi bilan birikib "katta daryo" ma'nosini beradi [6]. Jayhun nomi esa qadimgi fors-tojik tilidagi "jayhan" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "shiddatli", "kuchli" ma'nolarini anglatadi. Bu daryoning ikki xil nomlanishi mintaqada yashovchi turli xalqlarning o'zaro madaniy-tarixiy aloqalari natijasi hisoblanadi.

Zarafshon daryosi asarda uch xil nom bilan keltirilgan: Zarafshon, Ko'hak va Haromkom.

Zarafshon nomi fors tilidagi "zar" (oltin) va "afshon" (sochuvchi) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, daryo suvining oltinga boy qum zarrachalarini oqizib kelishi bilan bog'liq. Ko'hak nomi esa fors-tojik tilidagi "ko'h" (tog') so'zidan kelib chiqqan bo'lib, daryoning tog'dan boshlanishiga ishora qiladi. Haromkom nomi daryoning ba'zan loyqa oqishi bilan bog'liq bo'lib, xalq orasida qo'llanilgan [7].

Iskandar ko'li nomi tarixiy shaxs - Aleksandr Makedonskiy bilan bog'liq bo'lib, uning Samarqandga yurishi davriga oid [8]. Bu ko'l tarixiy manbalarda Samarqand shahri atrofidagi muhim suv havzalaridan biri sifatida tilga olinadi.

Darg'om arig'i nomi ikki qismdan iborat: "darg'" (keng) va "om" (ariq). Bu nom ariqning kattaligiga ishora qiladi [9]. Darg'om arig'i Samarqand vohasining qadimiy sug'orish inshootlaridan biri bo'lib, hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Siyohob (Qorasuv) arig'i nomi ham ikki tilda mavjud. Forscha "siyoh" (qora) va "ob" (suv) so'zlaridan tashkil topgan Siyohob hamda turkiy "qora" va "suv" so'zlaridan yasalgan Qorasuv bir xil ma'noni anglatadi [7]. Bu ariq nomining ikki tilda parallel qo'llanilishi mintaqada yashovchi turli xalqlarning o'zaro aloqalarini ko'rsatadi.

Obi rahmat nomi fors-arab tillaridagi so'zlardan tashkil topgan bo'lib, "obi" (suv) va "rahmat" so'zlarining birikuvidan hosil bo'lgan. Bu nom "rahmat suvi", "marhamat suvi" ma'nolarini anglatadi [2]. Bu nomning berilishi suvning ahamiyati va muqaddasligi bilan bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Samariya" asarida keltirilgan gidronimlar asosan uch til - turkiy, fors-tojik va arab tillariga mansub so'zlardan tashkil topgan. Bu gidronimlarning ayrimlari parallel ravishda ikki tilda qo'llanilgan bo'lsa (Siyohob-Qorasuv), ayrimlari bir necha nom bilan yuritilgan (Zarafshon-Ko'hak-Haromkom). Gidronimlarning nomlanishida suv havzalarining rangi (Siyohob), kattaligi (Darg'om), geografik o'rni (Ko'hak), tarixiy voqealar (Iskandar ko'li) asos bo'lgan. Shuningdek, gidronimlar orqali o'sha davrdagi suv xo'jaligi tizimi, sug'orish madaniyati va dehqonchilik an'analari haqida ham muhim ma'lumotlar olish mumkin.

"Samariya" asarida keltirilgan gidronimlar tahlili shuni ko'rsatadiki, suv havzalari nomlarining shakllanishida bir necha omillar muhim rol o'ynagan. Bu omillarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Birinchidan, tabiiy-geografik omillar - suv havzasining joylashuvi, ko'rinishi, suv rangi va boshqa tabiiy xususiyatlari bilan bog'liq nomlanishlar. Masalan, Ko'hak nomi daryoning tog'dan boshlanishi bilan bog'liq bo'lsa, Siyohob (Qorasuv) suv rangiga nisbat berilgan.

Ikkinchidan, tarixiy-madaniy omillar - tarixiy shaxslar, voqealar va madaniy hodisalar bilan bog'liq nomlar. Bunga Iskandar ko'li yorqin misol bo'la oladi. Bu nom Aleksandr Makedonskiyning Samarqandga yurishi davriga borib taqaladi [1].

Uchinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy omillar - suv havzasining xo'jalik ahamiyati, uning atrofida rivojlangan faoliyat turlari bilan bog'liq nomlar. Masalan, Zarafshon nomining "oltin sochuvchi" degan ma'nosi daryoning iqtisodiy ahamiyatiga ishora qiladi.

To'rtinchidan, lingvistik omillar - turli tillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga kelgan nomlar. Bir suv havzasining turli tillardagi parallel nomlari (Siyohob-Qorasuv) yoki bir necha tildagi so'zlardan tashkil topgan nomlar (Obi rahmat) bunga misol bo'la oladi.

Gidronimlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Samarqand vohasi suv havzalari nomlari asosan ikki yo'l bilan yuzaga kelgan:

1. To'g'ridan-to'g'ri nomlash - suv havzasining ko'zga ko'ringan xususiyatiga qarab nom berish (Qorasuv, Ko'hak).

2. Ko'chma ma'noda nomlash - suv havzasini boshqa tushunchalar orqali ifodalash (Zarafshon - "oltin sochuvchi").

Asardagi gidronimlarning lingvistik tahlili ularning struktur tuzilishida ham o'ziga xoslik mavjudligini ko'rsatadi. Ko'pchilik gidronimlar ikki komponentdan tashkil topgan: Obi rahmat (suv+rahmat), Siyohob (qora+suv), Darg'om (keng+ariq). Bu esa gidronimlar yasallishida kompozitsiya usuli keng qo'llanilganini ko'rsatadi.

Shuningdek, gidronimlarning paralellik hodisasi ham kuzatiladi - bir suv havzasi bir necha nom bilan yuritilgan. Bu holat o'sha davrdagi ko'p tillilik va madaniyatlarning o'zaro ta'siri natijasi hisoblanadi.

XULOSA

Abu Tohirxo'janing "Samariya" asarida keltirilgan gidronimlar o'rta asr Samarqand geografiyasi va tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Asarda keltirilgan sakkizta asosiy suv havzasi nomlari etimologik va lingvistik jihatdan tahlil qilinganda, ularning aksariyati turkiy, fors-tojik va arab tillariga mansub so'zlardan tashkil topganligi aniqlandi. Bu esa mintaqada yashovchi xalqlarning tarixiy-madaniy aloqalari va tillarning o'zaro ta'sirini ko'rsatadi.

Asarda keltirilgan gidronimlarning har biri o'ziga xos kelib chiqish tarixiga ega. Masalan, Zarafshon daryosining uch xil nomi (Zarafshon, Ko'hak, Haromkom) bo'lishi, bu daryoning turli xalqlar tomonidan turlicha nomlanganini ko'rsatadi. Shuningdek, Iskandar ko'lining nomi tarixiy shaxs bilan bog'liqligi, Siyohob (Qorasuv) arig'ining nomi suv rangiga nisbat berilganligi, Obi rahmat nomining esa suvning ahamiyatiga ishora qilishi aniqlandi.

Tadqiqot natijasida asardagi gidronimlarning lingvistik va etimologik jihatdan boy materiallarni o'zida aks ettirishi, shuningdek, ular orqali o'sha davrdagi suv xo'jaligi, sug'orish tizimi va dehqonchilik madaniyati haqida qimmatli ma'lumotlar olish mumkinligi aniqlandi. Bu esa "Samarriya" asarining til tarixi, tarixiy geografiya va etnografiya uchun muhim manba ekanligini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. Абдуллаев, У. (2022). Ўзбекистон гидронимлари тарихи. Тошкент: Фан.
2. Донийоров, Х. (2020). Қадимги туркий тил элементлари. Самарқанд: СамДУ.
3. Дўсимов З., Эгамов Х. (1977). Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. Тошкент.
4. Қораев, С. (2017). Топонимика асослари. Тошкент: Университет.
5. Мадрахимов З. (2017). Тарихий топонимика. Тошкент.
6. Нафасов, Т. (2018). Ўзбек тили топонимларининг изоҳли луғати. Тошкент: O'qituvchi.
7. Ҳасанов, Ҳ. (2021). Ўрта Осиё жой номлари тарихи. Тошкент: Akademnashr.
8. Ёқубов Ш. (1994). Навоий асарлари ономастикаси. Тошкент.
9. Қиличев Б. (2023). Ономастика. Бухоро.